

ונגד זקניו כבוד

אש זרה

בפרשתנו מתואר המעמד המרומם של חנוכת המשכן, רגע השיא שהגיע לאחר ההכנות הממושכות והביא לידי ביטוי את רחשי לבם העמוקים של כלל ישראל, שהיו שותפים כולם בכל צדדי המלאכה בנדבת לבם הטהור.

בעצם היום הזה – "ביום השמיני" – בעוד עיני העם נשואות אל סדר עבודת היום ואל כפיהם של משה ואהרן, המברכים אותם כצאתם את הקודש, נפל דבר בישראל. נדב ואביהוא, שני בני אהרן, ענקי רוח שהכתוב מכנה בפה מלא קרוביו של מקום – "בקרובי אקדש", מתו בקרבנתם לפני ה'.

וכך היה מעשה:

ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו ויתנו בהן אש וישימו עליה קטרת ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צִוָּה אתם. ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וימתו לפני ה'.

אם כן, העוון שעליו נתפסו נדב ואביהוא היה "אש זרה". כך נאמר כאן, וכך נשנה ונשלש בחומש במדבר – "בהקרבתם אש זרה לפני ה'".^א אמנם מהי אש זרה ומה בדיוק האיסור שעברו בני אהרן, בכך מתלבטים המפרשים.

מהם סוברים שלא היה זה זמנה של הקטורת, שאין קטורת אלא לאחר קרבן התמיד.^ב מהם סוברים שאין דין מזבח הפנימי כדין מזבח החיצון, שעל המזבח החיצון מצווה לתת אש מן ההדיוט, אך על המזבח הפנימי אין נותנים אלא מאותה אש הצבורה על גבי המזבח החיצון.^ג מהם סוברים שאמנם צדקו דבריהם בכל יום אחר, אך לא באותו יום ולא באותה שעה – כאשר טרם ירדה על המזבח אש של מעלה, ועוד לא ניתנה הרשות לתת עליו אש מן ההדיוט.^ד

^א במדבר ג ד; ראה שם כו סא.

^ב ספורנו.

^ג רבנו בחיי, חזקוני, תורה תמימה.

^ד רשב"ם, רבי יוסף בכור שור.

אמנם מפליאים דברי חז"ל המובאים ברש"י על אתר, בכך שלכאורה הם מתעלמים מאותה הסיבה המפורשת בכתוב ומבקשים להסביר את חטאם של נדב ואביהוא בדרכים אחרות:

רבי אליעזר אומר: לא מתו בני אהרן אלא על ידי שהורו הלכה בפני משה רבן. רבי ישמעאל אומר: שתויי יין נכנסו למקדש. תדע, שאחר מיתתן הזהיר הנותרים שלא ייכנסו שתויי יין למקדש.

אין הדבר אומר אלא דרשני. מבטם הפנימי של חז"ל משחרר אותנו מן הצורך להכריע בשאלת הסעיף הקטן המסוים שעליו עברו נדב ואביהוא, שכן שני הפגמים הללו – הוראת הלכה בפני רבם ועבודה במצב של שתויי יין – אינם מחייבים אותנו כלל לומר שבני אהרן טעו בעצם הוראתם. גם תלמיד שהוראתו אמת אינו רשאי להורות בפני רבו, וגם כהן שתוי שכיוון כל מעשיו על פי הלכות עבודת בית המקדש אינו רשאי לעבוד בעודו בשכרותו. מתוך כך, ניתן לגשת להבנת דברי חז"ל בשני אופנים:

א. בני אהרן צדקו בהוראתם, ואכן ראוי היה להביא על המזבח הפנימי אש מן ההדיוט – אש זרה. לא בעוון אותה אש נענשו, אלא בעוון אחר – שהורו הלכה בפני רבם ("אשר לא צִוָּה אתם"), או שנכנסו למקדש בעוד יינם עליהם⁷.

ב. בני אהרן טעו בהוראתם, אלא שלא על כך נענשו בחומרה כה רבה. סוף סוף, אין זו אלא שגגת הוראה. העונש החמור בא עליהם משום שהורו הלכה בפני רבם, או משום שנכנסו למקדש בעוד יינם עליהם⁸.

המתח שבין הדורות

במקום אחר מתארת הגמרא את הרקע לאותו מעשה:

וכבר היו משה ואהרן מהלכין בדרך ונדב ואביהוא מהלכין אחריהן וכל ישראל אחריהן, אמר לו נדב לאביהוא: אימתי ימותו שני זקנים הללו ואני ואתה ננהיג את הדור. אמר להן הקב"ה: הנראה מי קובר את מי. אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי נפיש גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני⁹.

אם כלפי כל תלמיד חכם אנו מצווים במצוות "בצדק תשפוט עמיתך", קל וחומר שכך הוא כלפי קדושי עליון, קרוביו של מקום. מה ראו חכמים לדון אותם ברותחין שכאלה, כשאין הדבר מוכרח מפשוטו של מקרא? יש לזכור שבמקצוע האגדה שבתורה, אין הדברים

⁷ ראה מהרש"א לעירובין סג, א ד"ה שהורו הלכה.

⁸ ראה תורה יתמימה.

⁹ סנהדרין נב, א. תרגום: זהו מה שרגילים אנשים לומר: רבים הגמלים הזקנים הנושאים עליהם את עורותיהם של גמלים צעירים מהם.

מתפרשים כפשוטם^ח. מליצות, תיאורים מוגזמים ושפה בוטה הם כלים שבאמצעותם מעבירים חכמים מסר מודגש.

בנידון דידן, אין מי שיעלה על דעתו שכך אמר נדב לאביהוא, ושהוא מצדו לא מחה כנגדו. נדב ואביהוא, יותר מכל ישראל, הבינו מי הם משה ואהרן וידעו להעריך את גודל מעלתם. נראה בבירור שהגמרא מבקשת להתחקות אחר השורש הפנימי שהביא את נדב ואביהוא לאותו עוון של הוראת הלכה בפני רבם, ולהדגשת חומרת העניין היא משתמשת במילים כה בוטות.

מתוך דברי הגמרא מתבאר לנו שסוגיית המורה הלכה בפני רבו עוסקת במאבק הדורות. כך דרכו של עולם, דור הולך ודור בא, והרבה משנות הבנים בלועות בשנותיהם של אבות. בשכל ישר, מתבקש להבין שלא לחינם עשה ה' כך, אלא כדי שיהיו הבנים נתונים תחת כנפיהם של אבותיהם שנים רבות וטובות, ויקבלו מחכמתם בתורה, מניסיון חייהם וממתינות הנהגתם. אמנם מטבע העולם שהדור הצעיר מתמרד כנגד הדור הקודם. כסבור שהוא יודע טוב יותר, שנשנתו הטבעים, שהידע והניסיון שצברו קודמיהם אינם רלוונטיים עוד.

כוונתו של המורה הלכה בפני רבו אינה רעה. אדרבה, הוא פועל מתוך להט של תיקון עולם. פעמים רבות נשמע מפיו הנימוק שאין עליו עוררין: "במקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב"^ט! ברור לו שהצדק עמו, שבתוך עמו הוא יושב, מבין למצוקותיו של הדור, דובר את שפתו, ואין הוא יכול לעמוד מנגד ולראות כיצד הזקנים שוגים בדרך שבה הם ניגשים לפתרון הבעיות העומדות על הפרק, שהרי אם רק היו מפנים את מקומם – היה הוא עושה זאת טוב יותר.

חכמים, המודעים ללהט הזה ולמניעיו, מזהירים בחריפות: נפישו גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני. רבים הגמלים הזקנים הטעונים בעורותיהם של גמלים צעירים מהם. הדרך ארוכה, סכנותיו של המדבר מרובות, הגמלים הצעירים אינם יודעים להבחין בין מציאות לבין חזיון תעתועים ופזיזותם עלולה להביא למותם. הרמז הדק ברור ופסקני: משה ואהרן, "שני זקנים הללו", המשיכו להנהיג את ישראל קרוב לארבעים שנה, בעוד נדב ואביהוא נשרפו כרגע בלהט ביטחונם בצדקת דרכם.

^ח עיין בהקדמת הרמב"ם לפרק חלק, מהדורת מוסד הרב קוק, עמ' קכא: "אותם בני אדם שנתבררה אצלם גדולת החכמים ז"ל וטוב שכלם... וידעו כי הם עליהם השלום אינם מדברים היתולים ונתאמת להם שדבריהם יש לו נגדלה ונסתר, וכי הם בכל מה שאומרים מן הדברים הנמנעים, דיברו בהם בדרך חידה ומשל, כי הוא זה דרך החכמים הגדולים".

^ט ברכות יט, ב.

ביטול עצמי – תנאי להוראה

רבותינו הראשונים והאחרונים הראו לנו דוגמה חיה לזהירות מופלגת מפני הוראה בפני רבותיהם, ובהרחבה – זהירות מפני הוראה שאינה מתאימה להכרעת הכלל (המעמיק יבין שהן הן הדברים):

בשו"ת הרא"ש אנו מוצאים כיצד ביטל דעתו מפני דעת חבריו מגדולי החכמים, שהתקבלה על אנשי מקומו, בסוגיית שאילת גשמים בין פסח לעצרת. לא זו בלבד שלא כפה את דעתו, אלא שאף בתפילת יחיד שלו עצמו לא אבה לשנות מהכרעת הציבור שפסקו על פי גדולי אלו, שכן "לא רציתי לעשות אגודות אגודות". המהרש"ל, מגדולי דורו של הרמ"א, מכה על חטא על שהורה לברך "שהשמחה במעונו" בסעודת סיום מסכת, ותולה בכך פורענות שהתרגשה לבוא על אותו בית שבו נערכה הסעודה, שהרי "עברתי על דברי רבותיי, שלא שמעו מעולם דבר זה"¹. אף מרן הראי"ה זצ"ל כותב בפנקסיו כיצד סבר לחדש חידוש מסוים ולאחר מכן ראה שכבר הוזכר חידוש מעין זה בדברי הרמב"ן לשלילה, ומיד ביטל דעתו².

מהם שהחמירו עוד יותר, וכתבו שאין לתלמיד חכם להורות הלכה אף בדבר הידוע לו בבירור, קודם שיעיין בספרים:

וכבר אמרו חז"ל אסור לתלמיד להורות במקום רבו אלא אם כן רחוק ממנו ג' פרסאות, ומכל שכן שרבותינו הן הן הספרים אשר נתפשטו בקרב ישראל, ראוי לכל מי שהגיעו להוראה שלא יורה שום הוראה בלתי עיון.³

חומרה יתרה זו מבטאת את עומק ההכרה במהותה של הוראה, שאינה רק הכרעת השכל הצודקת ביותר, אלא המשך שלשלת מסירת התורה משמים לארץ. כל גדרי כבודו של רב, ובכללם פרטי איסור הוראת הלכה בפני רבו, נובעים מתוך הכלל המוזכר בראשם:

כל החולק על רבו, כחולק על השכינה; וכל העושה מריבה עם רבו, כעושה עם השכינה; וכל המתרעם עליו, כאילו מתרעם על השכינה; וכל המהרהר אחר רבו, כמהרהר אחר השכינה.⁴

¹ שו"ת הרא"ש ד: י.

² ים של שלמה, בבא קמא, פרק ז, סימן לז.

³ פנקסי ראי"ה ח"ג, פנקס לה, סעיף לט.

⁴ שבות יעקב ח"ב, סד. הובא בפתחי תשובה יו"ד רמב: ג, וכן כתב הפרי מגדים בראש ספרו על או"ח, וראה פלא יועץ ערך זכירה.

⁵ שו"ע יו"ד רמב: ב ע"פ מימרות מן מסנהדרין קי, א. ואע"פ שמימרות אלו נראות כדברי מוסר לא נמנע מרן הב"י מלהביאן להלכה בשולחנו הטהור.

אם נשוב אל פרשתנו נמצא שהן הן הדברים: יש אש של מעלה ויש אש מן ההדיוט, וחלילה לבלבל ביניהן. דברי הרב הם כדברי שכינה לא משום ששכלו חריף מזה של תלמידו, אלא משום שהסמכות להורות וליישם את האידיאל התורני במציאות הארצית נתונה בידי – ולא בידי תלמידו¹⁰.

מתוך כך, חוסר ההתבטלות כלפי הזקנים שבדור הוא גם חוסר התבטלות כלפי כלל ישראל (וכדבריו הידועים של מרן הרב זצ"ל¹¹, שהדבקות בצדיקים היא גם דבקות בנשמת האומה). לא כבודו של הזקן הוא הנתבע, אלא כבודו וקדושתו של כלל ישראל, שהנהגתו מסורה בידי הזקנים ברצון ה'. הרצון לקפוץ ולהורות הלכה בפני הרב דומה להושטת ידו של עוזה לאחוז בארון ה' הנוטה לנפול מעל העגלה, שהמחשבה העומדת מאחוריו היא: אני יודע מה יש לעשות, בכוחי להציל את המצב, חובתי להשמיע את קולי – אחרת... הרבה מן הגאווה יש במחשבה זו, כאילו עולם שלם תלוי בצעיר זה, אך גם אם היא נובעת ממניעים טהורים בלבד – לא כך גזר הקב"ה. יש לכלל ישראל דרכים משלו, והנוגע בארון ה' מראה בעצמו שאין הוא מכיר בערכו הנורא ועל כן מות ימות.

דברים ברורים ומעמיקים בסגנון זה אמר הרש"ר הירש, על יסוד דברי חכמים:

"בני אהרן – שלא חלקו כבוד לאהרן; 'נדב ואביהוא' – לא נטלו עצה ממשה, 'איש מחתתו' – איש מעצמו יצאו, ולא נטלו עצה זה מזה"¹². הווה אומר: מעצם לשון המקרא למדנו, שבני אהרן נהגו ביהירות... הם היו נדב ואביהוא – רק יחידים בתוך עמם – ואף-על-פי כן לא נמלכו בגדולי האומה... יתר על כן: כל אחד מהם פעל רק על פי יוזמתו שלו, אף לא נטלו עצה זה מזה!

אין ספק שכוונתם היתה רצויה, שהרי הם קרויים "קרובי" גם לאחר שחטאו... אך עובדה היא: בה בשעה שהאומה זכתה לגילוי קירבת ה', הרי הם חשו צורך בקרבן מיוחד משלהם; ומכאן שלא פעמה בלבם רוח נכונה של כהונה. כהני ישראל בטלים בכלל האומה. אין להם מעמד משלהם. כל עצמם – שהם עומדים בקרב עמם, ומכאן כל מעמדם לפני ה'. נמצא שעצם קירבתם היה בה משום חטא, ומאידך גם קרבנם היה שלא כדין בכל פרטיו... גם המחנות וגם האש וגם הקטורת היו בניגוד להלכה. כל כלי השרת חייבים להיות משל ציבור ולשם קודש. עם מסירת הקרבן

¹⁰ מרן הרב זצ"ל הסביר מפני מה נתחייב המורה הלכה בפני רבו מיתה אף אם צדק בהוראתו: "מפני שהדרכה אל השלמות תיגמר בשני עניינים עיקריים: השלמת השכל והשלמת המוסר, שמקורו מהרגשת היושר והצדק... אבל אם יעבור השכל ויצא מגבול שיעבוד המישרים אז על פי רוב תהיה קלקלתו גדולה". חלק מהמוסר הוא התבטלותו של הצעיר בפני הזקן.

¹¹ אורות ישראל ג: ג.

¹² תורת כהנים.

לכלי הקודש של האומה הרי המקריב עומד על אדמת קודש של העם ותורתו, והרי הוא מתמסר לדרישות המקדש אגב ביטול כל רצון עצמי שרירותי. ואילו המחתה של נדב ושל אביהוא הייתה מחתתו של כל אחד מהם. הם לא הקריבו בכלי המקדש, אלא בכלי עצמם – בלא ביטול רצונם העצמי.

אם כן, הוראה נכונה היא זו הניתנת מתוך אותה גישה נפשית המאפיינת את הכהנים – שלוחי דרחמנא ושלוחי דידן – גישה של ביטול הערך העצמי והתמסרות לכלל ישראל ולדרך שבה הוא מונהג מדורי דורות, דרכה של המסורת, דרכו של מנהג ישראל ובמידה מרובה גם דרכו של עולם – שדור הולך ודור בא, והזקנים הם המורים את דרכם של הצעירים. וכדברי מרן הרב זצ"ל:

מי ראוי להיות הוגה דעות וחושב מחשבות בדברים לאומיים וכלליים? איש זקן ה"בא באנשים"^{יח}, איש שכבר כבש לו אורח חייו על פי ניסיונות רבים וכבר משל על כל רגשותיו הפרטיים, בזאת תצא תורה ואורה לעם. אמנם בקום צעירים, הצריכים למוסר פרטי בעצמם, לחוות דעה בעם בכללו^{יט}, זהו הדרך המסוכן המביא להשחתה, כקללת "ונתתי נערים שריהם"^כ, כי למי נאה להיות דורש באוכלוסא – בשביל אוכלוסא וענייניה הכלליים – ודבריו יהיו נשמעים ונפעלים? כשיהיה לפי גודל נפשו ראוי לזה, כשמצטרפת מעלת הזקנה, הניסיון והחכמה, ל"בא באנשים"^{כא}.

על כיוצא בזה אמרו חז"ל:

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: אם יאמרו לך זקנים – "סתור" וילדים – "בנה", סתור ואל תבנה, מפני שסתירת זקנים בניין ובניין נערים סתירה.^{כב}

מיהם אותם זקנים שחייבים הצעירים לבטל דעתם כלפיהם? אלו הם אותם זקנים שגם הם בצעירותם היו בטלים לרבותיהם, ועל כן זכו להקים דור של תלמידי חכמים שינהיגו

^{יח} שמואל א' יז יב.

^{יט} ועיין בפירוש הגר"א למגילת אסתר א ה על דרך הרמז (ד"ה שאלו תלמידיו את רשב"י), שכתב שבעקבתא דמשיחא חוצפה יסגי ונערים ילבינו פני זקנים וזקנים יעמדו מפני נערים, וכחלק מתופעה זו יעמידו דינים ופרנסים שאינם הגונים.

^כ ישעיהו ג ד.

^{כא} עין-אי"ה ברכות ט: רפח.

^{כב} מגילה לא, ב.

אחריהם את עם ישראל, וכדברי המדרש: "והיה אם שמוע תשמע" – אם שמעת לקול רבך, סופך שאחרים שומעים לך"^{כג}.

ונקדש בכבודי

בעומק גדול מבאר מרן הרב זצ"ל את עניינה של פרשה זו, לפי מבטם של חז"ל, בדברים המוכתרים בכותרת – "הבאים אל הקודש"^{כד}:

כשהולכים אחרי ההרגשה העליונה של הופעת רוח הקודש ושל כל חכמה והופעה שבעולם, בלא התקשרות אל התורה ומעשיה בפרטיות, ובמידת המידות הטובות המשוערות על פיה, הרי זה חטא נדב ואביהו, הפרדת יסוד אבא מאימא עלאה. חושבים המתנהגים ככה שמתקרבים אל הקודש, מייחדים הם ממרחקים, מקריבים אפילו אש זרה, ובאים אל הקודש שתויי יין, בלא אימתא דשמיא הנובעת ממקור עליון, הבאה על ידי כיסוי הראש, אלא פרועי ראש, ומתייחדים כל אחד בהשגתו המיוחדת בלא איגוד עליון של תורת משה מורשה, ולא נטלו עצה זה מזה, ומורים הלכה בפני רבם, מתוך הכרה של גדלות פנימית. ועומק גדול של קדושה זו צריכה להתבטל בפני מקור התורה. "ונקדש בכבודי"^{כה}.

^{כג} דברים כח א; תנחומא, כי תבוא, ד. כידוע, היה מו"ר הגר"א שפירא זצ"ל מזהיר רבות על נידון דידן, ולהלן שני סיפורים שנשמעו מפיו בעניין זה (ראש דברך, עמ' שז): "פעם אחת החליטו כמה איכרים להתל בחברם, איכר גס ומגושם וחסר דעת. חיכו עד שיירדם, וכשנרדם הלה באו החברים והחליפו לו את מלבושיו והלבישוהו בבגדי הכומר של הכפר. כשהתעורר האיכר וראה עצמו בבגדי הכומר, נתפלא מאוד על עצמו, איך הגיע לדרגת כומר והלא הוא רק איכר פשוט שאפילו קרוא וכתוב אינו יודע. חשב האיכר מעט, ולבסוף אמר לעצמו: אולי אני בכל זאת כומר, סוף סוף הרי לבוש אני בגדי כומר. אלא ששוב החלט ספקות מנקרים בו, ולבסוף החליט לעשות ניסיון, וכך אמר לעצמו: אקח ספר, והיה אם אדע לקרוא בו, סימן שאני באמת כומר, ואם לא אדע סימן שאני עדיין איכר כשהייתי. אמר ועשה, נטל ספר בידיו, הפך בו והפך בו ולא הבין דבר וחצי דבר מהכתוב. הצטער האיכר על הדבר שאינו כומר, אך מיד עלתה בלבו מחשבה חדשה ואמר לעצמו: מי אמר שאיני כומר? אם אינני יודע לקרוא, כנראה שכל הכמרים אינם יודעים לקרוא! והתוכחה לרבנים ברורה: אל יחשוב רב קטן לעצמו שכולם יודעים מעט תורה כמותו. הרבנים האמיתיים יודעים יותר... ומעשה היה ברב אחד שתקע עצמו להלכות חמורות, ובא לפני מרן ב"הצעה" שתפתור המון בעיות בענייני אישות, ותכנה היה להשתמש בכוח חכמים שיש להם להפקיע קידושין מהבעל, כך שהאישה תיקרא פנויה למפרע. מרן, שלא מצא חן בעיניו לא הצעתו של זה ולא התערבותו בעניינים כאלו, פנה אליו ואמר: ואני חושב שאם היו מפקיעים לך את הסמיכה לרבנות, היה פתרון טוב יותר...

^{כד} אורות הקודש ח"ג, עמ' שס.

^{כה} שמות כט מג.

הם מיודעיו של מקום, אינם יכולים להתגבל בגבולים גדולים ממשה ואהרן, בהתפשטותם, נדחים מן העולם, ואינם באים בבניין של משפחה, ובנים לא היו להם...

נדב ואביהוא אכן היו קרוביו של מקום, אנשים גדולי נפש וענקי רוח, אך אין כל מעלה פרטית יכולה לבוא בסוד הכבוד הפנימי המאיר בקודש הקודשים – המקום "אשר אָנְעַד לכם שמה לדבר אליך שם, ונעדתני שמה לבני ישראל ונקדש בכבדי"¹¹. מאותו מקום, מבין הכרובים, יוצאת הוראה לישראל באמצעות שכינה המדברת מגרונו של משה רבנו וכל מנהיגי ישראל שבכל הדורות, ואין איש רשאי ליטול לעצמו כבוד זה שחלק להם אלוהי ישראל, כלשון הכתוב: "ונגד זקניו כבוד"¹².

ממשיך הרב זצ"ל ומבאר מה היה תיקונם של נדב ואביהוא:

וחוזרים בהולדה שנייה בפניחס זה אליהו, המלא רוח ה' וקנאת הברית, המסורת והעבודה המקודשת על פי הנבואה והתורה המנוחלת... "זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחרב על כל ישראל חֲקִים ומשפטים, הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם"¹³. רוח הנעורים הסוער, המתעורר בעוז ובגבורה, עם רוח הזקנה המסודר, המלא כובד ראש וזהירות, יחד מתאגדים לאגודה לפעול פעולתם בחיים הרוחניים והגשמיים, להחיש ישועה ולהיעשות בסיס לצמח ה', עריכת נר לבן ישי משיח ה', רוח אפינו, אשר בוא יבואו אלינו שניהם יחד, אליהו הנביא עם משיח בן דוד.

¹¹ ש.ם.

¹² ישעיהו כד כג. וראה דברי המדרש (תנחומא שמיני, יא): "אמר רבי עקיבא: נמשלו ישראל לעוף. מה עוף זה אינו יכול לפרוח בלא כנפיים, כך ישראל אין יכולין לעשות דבר בלא זקנים. אמר רבי יוסי בר חלפתא: גדולה זקנה, שאם זקנים הם חביבים הם, ואם נערים הם הקב"ה מקפץ להם את הזקנה. אמר רבי שמעון בר יוחאי: לא במקום אחד ולא בשניים ושלושה מקומות מצינו שהמקום חולק כבוד לזקנים... אף לעתיד לבוא הקב"ה חולק כבוד לזקנים, שנאמר: 'וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד'.

¹³ מלאכי ג כב-כד.